

SAMMANFATTNING:

Sverige var in i det sista fram till Murens fall ett målland för östtysk infiltration och spionage. En utvald målgrupp var svenska lärare, mot vilka riktades ett särskilt

indoktrineringsprogram. Det skedde inom ramen för ett officiellt samarbete och var ett led i det östtyska kommunistpartiets kampanj för att få DDR-staten erkänd.

För framtiden är det viktigt att lära av detta fall hur det går till när diktaturer försöker infiltrera Sverige. DDR finns inte mer men metoderna.

Svensklärarna i DDR – en studie av ett Stasiprojekt

AV: ANDERS TÖRNVALL

Förord

Östtyskland, en kommuniststat som kallade sig DDR, finns inte mer. Den östra tyska rikshalvan, en sovjetisk ockupationszon efter andra världskriget, existerade som diktatur från 1949 fram till Murens fall 1989 och delstaternas upptagande i Västtyskland vid återföreningen 1990.

Under dessa 40 år utgjorde den östtyska spion- och övervakningsorganisationen Stasi (Ministeriet för stats-säkerhet, ”partiets sköld och svärd”) en fruktad stat-i-staten med cirka 90 000 anställda och dubbelt så många agenter (IM, inofficiella medarbetare). Många av dem fortsatte efter 1990 sitt arbete för andra uppdragsgivare, bland dem sovjetiska KGB och därefter ryska motsvarigheter.

Den östtyska regimens kontakter i det svenska samhället har dokumenterats i flera aktuella böcker. Björn Cederberg har i *Kamrat spion* (2007) berättat om hur Stasi-agenten Sascha

Anderson odlade den svenska kultur-eliten. Birgitta Almgren har i två böcker, *Inte bara Stasi* (2009) och *Inte bara spioner* (2011), tecknat en bred bild av hur kontakterna såg ut. Den omfattande publiciteten kring agenter som prästen Alexander Radler och den socialdemokratiske journalisten Björn Jensen väckte allmänt intresse. Christoph Anderssons dokumentation i *Operation Norrsken* (2013) följer upp historierna om 80-talets vapensmugglingar.

Sveriges erkännande av den östtyska ockupationsmakten 1972 lade grunden till ett omfattande samarbete över Östersjön. Det så kallade DDR (Deutsche Demokratische Republik) framstod till skillnad från det demokratiska Västtyskland (BRD, Bundesrepublik Deutschland) som en förebild för socialister som framhöll dess barndaghem och skolor.

Ett speciellt propagandaprojekt riktat mot Sverige gällde just skolor.

Professor Anders Törnvall har studerat detta närmare med hjälp av fynd i tyska arkiv och intervjuer med inblandade. En del presenterades av Törnvall vid ett Stasiseminarium i Frivärlds regi i november 2014 som bandades av tv-kanalen Axess.¹ Fallet Radler skildras i en dokumentär av Ryszard Solarz, *Spionen som hamnade i kylan*, som visats i Sveriges Television med Törnvall som medverkande.²

Att fortsätta avslöja diktaturers infiltration i vårt land är att förebygga en upprepning, den som pågår i regi av andra makter än det fallna DDR.

Mats Johansson
Ordförande Frivärld

¹ <http://www.axess.se/tv/player.aspx?id=4275>

² <http://www.svt.se/dokumentarfilm/se-program/spionen-som-hamnade-i-kylan-avsnitt-1>

Det finns några faktorer att ta hänsyn till när man analyserar DDR:s och det ansvariga Herder-institutets (en del av Marx-Engels Universität i östtyska Leipzig) mål med och erfarenheter av svenskkurserna och utbildningsutbytet med Sverige.

- Herder-lärarna var beroende av ministerierna och Stasi. Att inte följa den så kallade ”röda linjen”, alltså partiets ideologi och politik, kunde straffa sig. Man måste alltid ta hänsyn till detta i ambetsutovningen.
- Herder-lärarna försökte efter DDR:s fall rättfärdiga sitt engagemang i diktaturen.
- Svensklärarna kände tacksamhet och artighet gentemot sina vardar som till stor del betalade deras fortbildning.
- Okunnsgheten var sannolikt utbredd bland svenskarna om hur diktatoriskt DDR styrdes och att den innersta målsättningen med svenskkurserna var ideologisk och politisk.

Totalsiffran för antalet svensklärare som genomgick utbildningen vid Herder-institutet uppges av direktorn professor Erhard Hexelschneider vara 600 efter 1972, en siffra som också anges av Birgitta Almgren. Det var detta ar då Sverige erkände DDR som utbildningen tog fart. Skolöverstyrelsens generaldirektör Jonas Orring bjöd in delegationer från osttyskland och hävdade att Sverige inte hade något

att lära av det ”bakåtsträvande och konservativa” Västtyskland.³

Enligt den tyske forskaren Martin Praxenthaler, som undersökt DDR:s internationella språkpolitik, skulle det statistiskt sett finnas en lärare på varje svensk skola med tyskundervisning som fått vidareutbildning i DDR.⁴

De kurser som erbjöds de svenska lärarna hade till synes oskyldiga rubriker och teman: *DDR heute und hier, Kontakt mit der DDR, Alltagsleben in der DDR, Pflege des kulturellen Erbes in der DDR, DDR – Ein Land in Wandel.*

Utflykter och sociala gemenskapskvallar anordnades som en del av verksamheten. Familjeboende och studiebesök på företag och skolor erbjöds i samband med vissa kurser.

Rekrytering till kurserna skedde främst genom information från fortbildningsavdelningarna vid universiteten och lärarhögskolorna och genom skolpressen, t ex Skolvärlden. Venskapsforbundet Sverige-DDR⁵ (1956-1991) var mycket engagerat i rekryteringsprocessen främst genom rektorn, riksdagsmannen (S) och mångårige ordföranden Stellan Arvidsson och hans hustru, skoldirektoren Britta Stenholm, sekreterare i den statliga lärarutbildningskommittén och

ordförande i en larobokskommitte, som i mitten av 1970-talet granskade allsidigheten i svenska läroböcker.

Alla högskolor i Sverige inbjöds till seminarier och konferenser i Sverige kring utbildningen i DDR åren 1980-1990. Det sista evenemanget handlade om utvecklingen i DDR trots att landet höll på att försvinna. Ett intressant uppföljningsseminarium anordnades dessutom i Uppsala långt in på 1990-talet.

Man hade ideologiska mål

Erhard Hexelschneider, direktor och lärare vid Herder-institutet, var ansvarig för den internationella utbildningen och därmed även svenskkursernas innehåll, inriktning och mål. Hans erfarenheter utgick från det faktum att DDR var en mycket speciell skapelse som han kallar ”gruppsat”, där kollektivet var viktigare än individen:

”Medborgarna pragldes av en viss mentalitet, som kan beskrivas som bundenhet till Sovjetunionen, som befriat dem från Nazi-Tyskland och som alltid behäftade dem med ett slags tacksamhets-skuld. Därför bör man anpassa sig till sovjetstatens mål och verksamhet, dess politiska inriktning i synen på vad en kommunistisk stat ar och skall vara och medlen för att skapa en sådan stat.”

Han menar att DDR och dess invånare hade en vision om en framtida socialistisk stat, overlagren kapitalistiska stater i väst som Sverige. Att teori och praktik inte alltid gick ihop sågs som ett problem.

3 Tidningen Skolvärlden 10/12 2010

4 Martin Praxenthaler: *Die Sprachveraltungspolitik der DDR. Die deutsche Sprache als mittel sozialistischer auswartiger Kulturpolitik* (2002)

5 Syftet var att verka för DDR:s erkännande, med instruktioner från DDR.

Några sådana problem kunde han inte upptäcka i arrangerandet av svenskkurserna. Inga öppna konflikter rapporterades till honom. Herderlärarnas frihet hade vissa begränsningar liknande de en svensk lärare har i politiska sammanhang, ansåg han. Kontrollen av undervisningen kom framför allt från Stasi, som övervakade allt. Det fanns en central övervakning genom institutets rapporter till högskoleministeriet, men även en direkt styrning av undervisningen och lärarna som svenskarna inte kände av. Stasi var mycket skickligt när det gällde att dölja sin påverkan, hävdar Hexelschneider.

"Vi följde den röda linjen, partiets anvisningar, i alla stycken. Jag bejakar linjen än idag. Den var riktig och jag uppfattade det som att även svenskarna tyckte det. Vår undervisning och skola var klart bättre än den svenska och andra kapitalistiska länders. Sovjets hjälp var viktig inte minst i vår kamp för freden och allas rätt till undervisning.

Vi gav en mycket bra undervisning för svenskarna, den bästa vi kunde leverera, därför att DDR var en bra stat. Jag led inte av att jag inte fick ta del av viss litteratur och forskning som var förbjuden i vår stat. Jag led inte heller av att jag inte kunde resa till kapitalistiska länder eller att jag inte hade villa och bil."

Han hävdar att byggandet av muren var riktigt, den fyllde sin funktion. I samband med en konferens i Uppsala 1988 opponerade han sig mot den gängse myten om DDR präglad av "ofrihet, mur, totalitarism och bris-

tande resmöjligheter". De nordeuropeiska gästerna drabbades enligt hans erfarenhet av "existensångest, brist på framtidsperspektiv, osäkerhet om morgondagen".

Enligt Hexelschneiders världsbild fanns i DDR en visshet om säkra arbetsplatser, prisvärda lägenheter, verklig jämställdhet mellan man och kvinna, inget utlänningshat. I själva verket imponerades de utländska gästerna av kursledningen och av vanliga DDR-medborgare som stolt engagerade sig för sin stat och sitt land.

Efter DDR:s fall bytte han emellertid fot och deklarerade vid en språkonferens i Stockholm att större delen av befolkningen protesterade mot den härskande politiken. Leipzig hade blivit en symbol för civil olydnad:

"DDR:s upplösning var en stor besvikelse. Vi lärare blev plötsligt privatpersoner. Men jag är fortfarande en övertygad kommunist. Jag har arbetat i vänsterrörelsen Die Linke, som nu går fram stort i Tyskland, vilket bevisar att DDR-staten inte var dålig." Hans tro och ideologi var och är partiets och han funderade aldrig över att lämna DDR.

DDR-samhället var överlägset Kollegan Irene Zoch var lektor vid institutet, vars undervisning leddes av Dr Wolfgang Schenkel, som hon ansåg vara en utmärkt ledare. Det fanns ett bra samarbete mellan lärarna som på sätt och vis levde i sin egen värld, relativt oberoende av det övriga

samhället. Hon var övertygad om att DDR-samhället var bra, men saknade att hon inte fick resa. Hon trodde dock att detta skulle ordna sig. Det fanns ju med i partiets vision att de kapitalistiska länderna skulle omvändas och anta de socialistiska ländernas modell.

"Under tiden försökte vi lärare göra vårt arbete så bra som möjligt. Vi levde gott även om vi inte levde som svenskarna. Jag fick efter mycket problem till slut besöka Sverige bland annat 1981 och 1983. Vi ville ha en öppen dialog om allt; resor, arbetsmöjligheter, arbetslöshet. Trots att vi inte fick säga det, så var Sverige ett slags modell för våra visioner, där man kunde kombinera socialism med en kontrollerad kapitalism."

Även Zoch ansåg att Muren var nödvändig, annars hade många fler lämnat DDR:

"Jag var övertygad om att DDR-staten var den rätta och vår samhällsmodell överlägsen andra staters. Vi trodde på en utveckling i DDR men förstod inte omvärlden, för propagandan var så stark. Svenskarna gav oss en glimt av en annan värld. DDR gjorde oss trygga, men samtidigt handikappade. Vi kände det när vi fick komma ut ur landet. De svenskar som kom till kurserna var oftast vänster och tyckte om vår republik. Men de förstod inte den intensiva övervakningen av Stasi som var sofistikerad och effektiv, men också grotesk och plägsam. DDR:s fall var en stor överraskning och besvikelse. Vi måste ställa om oss totalt, söka nya arbeten. Jag fick resa omkring på landsbygden för att söka arbete som småskollärare."

Sverige-utbytet var enligt Zoch väl fungerande:

"Svenskarna var verkligen intresserade av DDR. Det fanns vissa som var skeptiska, men de var inte många. De ville hela tiden lära sig mer om DDR och vårt socialistiska samhälle, vi hade en framgångsrik dialog. Deras frågor kom mest under seminarierna och under utflykterna samt under de samhällskurser vi arrangerade. Vi hade inga konflikter med svenskarna som vi upplevde som mycket intresserade av undervisningen; nyfikna och uppriktiga. Vi förklarade för dem att vi måste och egentligen ville anpassa oss till statens krav på oss. Det var på sätt och vis en lycklig tid och svenskurserna utgjorde höjdpunkter. Det var alltid roligt när de kom.

Vi fick ju från dem en fläkt av andra levnadsförhållanden som var intressanta för oss, som alltid fick höra om socialismens förträfflighet. Några frågor om Murens funktion kunde besvaras och var inte obehagliga. Vi visste vad vi skulle svara. Vi ville samtidigt inte se bristerna, vi ville inget veta. För att klara sig måste man följa "röda linjen", det förstod aldrig svenskarna. Det var svårt för oss när vi betraktade svenskarnas frihet att resa vart de ville i världen. Stasis kontroll av oss och svenskarna försökte vi förtränga, och inte heller svenskarna förstod och såg. De greps också av propagandan och kritiken av väst, framför allt Västtyskland, vår huvudfiende."

Dr Jochen Schröder, lärare och ställföreträdande ledare för de internationella kurserna, delar den bilden:

"Jag uppfattade mig som en övertygad kommunist och en engagerad medarbetare

i det propagandistiska, ideologiska systemet som arrangerade svenskurserna. Viktigt för oss var att för svenskarna upprepa på ett sofistikerat sätt motsättningarna mellan ett socialistiskt samhällssystem och ett kapitalistiskt system som representerades av Västtyskland.

Denna propaganda var en del av motståndet mot återföreningen som svenskarna undrade över. Vissa förstod inte varför det var omöjligt att arbeta mot detta. Därför upplevde vi i vår indoktrinering av svenskarna frågan om Muren som besvärlig. Om den inte funnits hade Sovjet tagit över helt. Nu kunde vi behålla bland andra experter, de som flydde var ekonomiska flyktingar, inget annat. De ville få det bättre helt enkelt."

En annan vanlig fråga gällde relationen kyrka-stat i DDR. Schröder:

"Vi kunde förklara att staten var mycket generös gentemot kyrkan för dess diakonala insatser och i fredsfrågan. Vi hade med teologiska föreläsningar i våra kurser. Staten tillät teologiska fakulteter. Vi tvingades dock spela med i Sovjets kampanj att kyrkan skulle krossas. Vi undvek kontroversiella frågor om dikturen i samvaron med svenska lärare. Vi ville att svenska lärare skulle förstå att DDR öppet och ärligt försökte påverka Europa mot en mer fredlig utveckling. Vi ville liksom statsminister Palme skapa en atomvapenfri zon. Men vi var en del av det kalla krigets politik. Man måste betänka att det fanns 500 000 sovjetiska soldater i DDR, vilket gjorde oss beroende av Sovjet."

Schröder fick också chansen att besöka svenska skolor några gånger:

"De var i teorin bra, med allas chans till undervisning, men i praktiken inte så bra. Då menar jag även yrkesskolorna. I DDR har vi i hundratals år haft bra yrkesskolundervisning."

Han menar att svenskurserna var framgångsrika, då de gav mänskliga möten där västs propaganda kunde bemötas.

Olika svensktyper kartlagda

Schröder redovisar också att man indelade de svenska lärarna i olika kategorier:

- De starkt positiva till DDR som stat och till dess politik.
- De pragmatiska som ansåg att DDR-staten representerade ett bra socialistiskt system.
- De personligen intresserade av vårt system.
- De kritiska mot staten och det socialistiska samhället.
- De som var stolta över att vara svenskar och såg svagheter i DDR-staten.

Sammanfattningsvis:

"Våra svenskurser var framgångsrika. Svenskarna lärde sig mycket och var mycket intresserade. De såg DDR som ett bra alternativ till andra samhällssystem och lärde sig att förstå oss i vår situation. Stasis verksamhet var inte synlig och det var bra. Vi vet att de drev rekryteringsverksamhet bland svenskarna men kunde inget göra. Protesterade man kunde man råka väldigt illa ut, mista arbetet."

En intervju med Dr Bernd Landmann, under en längre tid lärare och kursledare för svenskarna, ger ungefär samma bild. Han hade även en roll som ansvarig för svenskarnas praktiska frågor, mötte till exempel gruppen vid ankomsten till Sassnitz och såg till att de kunde etablera sig i Leipzig och känna gästfrihet i DDR. Han var intresserad av svenska läroböcker och undervisning i den svenska skolan, fick även besöka Sverige och fortbildningsavdelningen vid universitetet i Uppsala (FBA).

Hans mål med verksamheten var att lära känna det kapitalistiska Sverige. Ett intryck från skolbesök i Sverige var att disciplinen i klasserna inte var så bra. DDR:s mer konservativa skol-system var bättre, gav bättre resultat för eleverna. Han kände en viss ångest över den konstanta övervakningen och protesterade på ett sofistikerat sätt mot Stasis närvaro.

Ett exempel på detta återges i Birgitta Almgrens bok *Inte bara Stasi* (sid 280), där han reflekterar över sin roll som mottagare av en svensk grupp:

"Inte en enda sekund skulle de känna att de skulle behöva vänta på känslan av att vara beskyddade. En säkerhetskurir måste fortast möjligt sändas dem till mötes. Lotten föll på mig. Och jag var från en sekund till en annan den lyckligaste av alla. Jag hade i onödan grubblat över hur jag skulle göra för att fullfölja mitt uppdrag. Utan att ha gjort något annat än att i den mörka natten stiga in i sovrvagnen i Sassnitz kände sig gästerna mottagna av säkerheten."

Alla utländska grupper som vistades i DDR fick en eller flera övervakare, *Betreuer*, som skulle hjälpa de besökande men även bevaka dem och rapportera till Stasi. Landmann var modig nog att driva med sin roll och leka med ordet säkerhet, som kunde betyda både säkerhet för den svenska gruppen och för Stasi, som han tjänade.

Att förlöjliga Stasi kunde medföra svåra konsekvenser. I samtal med Landmann påpekade han detta men ansåg samtidigt att han inte var rädd; för honom var Stasi ganska harmlöst. Han försökte ändå alltid hålla sig till partilinjen och ge svenskar som frågade om DDR förklaringar som stämde med marxism-leninismens utsagor.

Undervisningen av svenskarna ansåg han utgjorde höjdpunkten i hans karriär. Svenskarna fann han mycket olika; de flesta var praktiskt intresserade, färre av språkteorier. De var glada och förväntansfulla, men hade ingen aning om hur DDR-diktaturen och dess långa arm verkligen fungerade. De förstod inte att de alla var övervakade hela tiden även när de bodde hos värdfamiljer, som ju var speciellt utvalda och intrimmade i rollen de skulle spela gentemot svenskarna.

En del svenskar var intresserade av turistorter, till exempel Colditz, och ville till varje pris besöka den. Ingen av lärarna på institutet förstod varför. Det visade sig att där spelades in en berömd amerikansk thriller, som handlade om några amerikanska stridspiloters spektakulära flykt under

andra världskriget. Svenskarna hade sett den spännande filmen och ville besöka fängelset. Det var viktigare för dem än föreläsningar i språkteori, menade Landmann.

Stasi styrde verksamheten

Kollegan Martin Löschmann hade tidigt i sin karriär erfarenhet av undervisning i Finland, vilket var ovanligt för en DDR-medborgare. Han övertog sedan ledningen för Internationalen Hochschulferienkurses für Germanistik vid Karl Marx Universitet i Leipzig. Denna post innehade han i fem år och arbetade där med forsknings- och utvecklingsprojekt.

Under denna tid försökte han efter bästa förmåga profilera svenskkurserna i riktning mot mer praktik och minska på de politisk-ideologiska inslagen i kurserna. Han ville ge större utrymme åt deltagarnas medverkan i utbildningen, samt vidga texturvalet med mera internationella exempel.

Statens styrning av svenskkurserna och utbytet med svenska skolor och skolmyndigheter fick han känna av. Det mest flagranta exemplet var hemkallandet av Klaus och Helga Dielings, verksamma som DDR-lektorer knutna till DDR:s Kulturzentrum i Stockholm. De hade, menade Löschmann, under svåra förhållanden gjort goda insatser i Sverige men hemkallades plötsligt och fick avbryta sin verksamhet i Sverige. De hade fallit i onåd, men varför fick de inte veta. Inte ens partimedlemmar som Dielings skona-

des. Den främsta orsaken lär ha varit att de kommit svenskarna för nära och kunde ha påverkats av dessa. Hemkallandet väckte starka reaktioner på FBA i Uppsala och ledde till att samarbetet avbröts för en tid. Löschoffmann underströk sitt motstånd mot regimen och sina förändringsförsök, men han måste ha varit ganska lojal för att kunna få behålla sin chefspost under fem år.

Hildegard Jacobeit var ställföreträdande kursledare. Hon stod alltså närmast Wolfgang Schenkel, som genom alla åren med svenskkurser var ytterst ansvarig. Hon har i en intervju distanserat sig från kollegorna genom att uttrycka sin och kanske även andra kollegors längtan efter resefrihet och tankefrihet. Hon uttrycker även tacksamhet över att i Sverige ha fått så många, som hon uttrycker det, "mänskliga kontakter". Hon uttrycker beundran för Kerstin Karlsson, FBA-ledaren, som efter Murens fall också blev hennes personliga vän. Hon uppskattar att "Sverige kom till oss".

Wolfgang Schenkel, nu avliden, var den chef som tolkade och vidareförde partiets och Ministerium für Volksbildung och Ministerium für Hoch- und Fachschulwesens styrning av de internationella kurserna. En kompletterande doktrin formulerades av Dr Horst Uhlemann som ledde svenskkurserna 1988 och i sina "Thesen" pläderar för betydelsen av en marxistisk samhällssyn till grund för undervisningen. Den bestämmer även vilken kultursyn som skall råda.

Kulturnivån kan lyftas betydligt med denna ideologiska grund. Den betyder även mycket för vad han kallar "en socialistisk levnadsnivå". Vad detta är förklarar inte, men här framträder klarast den marxistiska ideologin, där produktionsmedlen och produktionsförhållandena avgör hur basen och dess betydelse för överbyggnaden formas.

Uhlemann varnade för ett slags "papegojförkunnelse", när det gällde att möta lärare från olika länder. Intressant är hans bedömning av Sveriges och svenskarnas åsikter som berör synen på DDR, vilken framförs i en sammanfattning 1988, alltså ett år före murens fall och DDR:s kollaps. Hans tolkningar kan sammanfattas enligt följande:

DDR står för en freds- och nedrustningspolitik i enlighet med Sovjetunionens politik. Svenskarna har insett detta och förstått de socialistiska ansträngningarna. De har även tagit till sig DDR-medborgarnas levnadsförhållanden, skapade utifrån en socialistisk övertygelse som praktiseras i de socialistiska staterna.

De flesta svenska lärarna kom till kurserna med en viss skepsis mot DDR, noterar Uhlemann. Det fanns även de som såg ett hot från öster. Detta kan ha att göra med de omgestaltningar som ägde rum i Sovjetunionen (Gorbatsjovs perestrojka-glasnostpolitik). Detta satt fortfarande djupt hos svenskarna, som tyvärr bara brydde sig om frågor som har att göra

med bidrag och sociala frågor och konflikter.

Mot detta stod DDR:s politiskt aktiva ungdomar och det internationella engagemanget hos vanliga människor. I Sverige visste man för litet om DDR, vilket resulterade i en ensidig informationspolitik och en "politisk apati". Så långt Löschoffmann.

Arbetade i "fredens" tjänst

Trots att det bara återstod ett år till murens fall och DDRs upphörande som stat, märker man i materialet ingen förändring hos kursledningen i Leipzig beträffande inställning, mål, medel och syn på svenskarna och deras mottaglighet för DDR:s kurspolitik.

Ursula Förster behandlar i sina teser främst tyskundervisningen för svenskarna. Hon anser att undervisningen i första hand skall vara i "fredens och folkförståelsens tjänst". Detta skall gälla all undervisning och alla ämnen i DDR, menar hon. Men den skall även leda till en högre, emotionell personlighetsutveckling. För de som går kurserna är detta särskilt viktigt. Den skall även utgöra tyngdpunkten i det didaktisk-metodiska arbetet. De lärare som dessutom läser de givna texterna i kursen skall med den nämnda inriktningen kunna dra egna slutsatser. En tolkning av detta är att "den röda linjen", som skall prägla undervisningen, internaliseras hos läsaren så att vederbörande tar till sig budskapet automatiskt.

Wolfgang Schenkels utvärdering är särskilt intressant eftersom han var den viktigaste ideologiska ledaren som följde direktiven från partiet och utbildningsmyndigheterna. Man får intrycket på grund av hans upprepan- de av marxistisk-leninistiska fraser att han var en övertygad kommunist. Han ansåg att målsättningen med svensk- kurserna var att vinna svenskarna för kommunismens sak. Därför styr han utbildningen i den politisk-ideologiska riktning som var påbjuden, men på ett intelligent sätt och med kollegornas fulla förtroende.

Även den i övrigt mer skeptiska Hildegard Jacobeit tyckte att Schenkel var en bra ledare och Erhard Hexel- schneider beundrade honom mycket.

Men hans nedlåtande attityd i do- kumenten mot svenskarna som skulle omvändas och måste ”förstå bättre” gör honom till en typisk politruk och villig partimegafon. Han övertolkar sin roll som marxist-leninist förmodligen långt över vad som krävdes av honom. Man får en känsla av att han indoktri- nerar sig själv i sin entusiasm som ett slags chefsideolog.

Schenkels ställning understryks av att han ledde de delegationer som besökte Uppsala bland annat 1980, då tioårsjubileet av kursarbetet firades med ett DDR-seminarium. Rätt igenom alla rapporter, anvisningar och koncept verkar han vara totalt över- tygad. Någon kritik av budskapet eller DDR-staten och samhället kan inte

spåras ens i inlindade former, som man kan möta hos t ex Bernd Landmann.

Schenkel var ytterst ansvarig för kursinnehållet i vilket ingick bland annat att man skulle studera partiets politiska kongressprotokoll. Om han tvingades att ta med detta i utbild- ningen är svårt att säga, men hans entusiasm talar för att hans politiska överordnade och Stasi inte behövde tvinga honom.

Det är svårt att förstå att han hade sådan framgång vid fortbildnings- avdelningen i Uppsala även om man där inte helt och hållet kunde veta hans yttersta motiv. Ännu svårare är det att förstå att han kunde belönas av den svenske kungen med Nordstjärne- orden.

Noggranna förberedelser

Enligt dessa lärare från Herder- institutet som jag djupintervjuat vakade Stasi noga över målen och att de så mycket som möjligt uppfylldes. Före varje svenskurs höll ansvariga ledare och lärare en intern förbere- dande genomgång, där mål, metod och riktlinjer inför mötet med svenskarna behandlades. Dessa presenterades med olika namn men med i stort sett samma disposition.

Huvudpunkterna:

- Personlighetsförändringar av svenskarna ska nås med en större förståelse för och accepterande av det socialistiska kollektivet, bort från svenskarnas individualism.

- Det socialistiska samhället är vid jämförelse alltid överlägset det kapitalistiska, icke-socialistiska västsamhället.
- Undervisningens påverkan på ungdomar är särskilt viktig, exempelvis genom ungdomsorga- nisationen FDJ och Jugendweihe, ett slags ateistisk konfirmation.
- DDR:s utrikespolitik är alltid en fredspolitik och Sovjetunionen alltid modell för en sådan politik – den är alltid fredlig.
- Helsingfors-deklarationen är ett stöd för DDR:s utrikespolitik.
- Warszawa-pakten är en garanti för DDR:s utrikespolitiska fram- gångar.
- Sverige är inte ett socialistiskt land. Därför måste kurserna få svenskarna att lära sig socialrea- lismen i DDR. De svenska lärar- na skall bli ”vänner till DDR”.
- Kapitalism är alltid imperia- lism och står i motsättning till kommunism och socialism. Den viktigaste kampen är mot Väst- tysklands imperialism, kapitalism och revanschism.
- Muren är en ”freds- och frihets- mur” för att skydda mot västs försök att förstöra DDR. *Völker- freundschaft* betyder i praktiken reseförbud.
- Svenska Skolöverstyrelsen och den svenska regeringen skall inta en stödjande roll i sam- arbetet Herder-FBA (vilket också skedde).

Herder-lärarna genomgick träning i övertalning av svenskarna. Vid Nordiska institutet i Greifswald kunde man få argumentationsträning, liksom vid utbildningscentrum för lärare och journalister i Potsdam. Lärare kunde vara Stasi-anställda med verksamheten riktad mot de nordiska länderna. Detta påminner om den nazistiska statens infiltration av Norden.

Alla bedömningar, utsagor och målsättningar som återfinns i dessa anvisningar saknar vetenskaplig analys och är mer ett uttryck för Herder-institutets och DDR:s målsättning med utbildningsutbytet med Sverige. Problem skylls på kapitalism eller imperialism och föregivna hot från Väst-tyskland. Någon objektiv problem-analys värd namnet förekommer inte. Alla "lösningar" är ideologiska, partibundna visioner eller önskningar, upprepningar av partiets mål – den "röda linjen" – som var klar och enkel:

Utan Sovjetunionens ledning och socialismens tillämpning kunde ingen samhälls- och personlig utveckling äga rum i DDR.

Lärarnas syn på svenskarna

Jochen Schröder och Wolfgang Schenkel var de av ledarna som oftast och mest uppriktigt analyserade svensk politik och svenskars lynne och attityd. De ansåg sig vara kompetenta till denna uppgift. I intervjuerna med

dem var de dock ganska återhållsamma med omdömen om svenskar, speciellt när de fick frågan om bevis för sina utsagor.

Schenkel menar att svenskarna överlag var positiva till DDR. Men han anger också att det fanns kritiska röster, som han kallar "angrepp på vår demokrati", särskilt en fru Sekander, en herr Olsson och en fru Drangenhöls. Men det var på emotionella grunder riktad kritik och svenskarna hade i grunden vad han kallar "positiva sinnen".

Vid de förberedande dagarna innan svenskarna kom analyserades skillnaden mellan svensk socialdemokrati och DDR:s marxistisk-leninistiska statsideologi. Man underströk ideligen de stora skillnaderna mellan dessa former av socialism och Schenkel uppmanade till vaksamhet mot sammanblandning. Härvidlag var professor Rössler en av de lärare som ivrigast i olika sammanhang pläderade för en indoktrinering av svenskarna och var enligt flera källor också en mycket manipulerande lärare i kontakten med svenskarna. De tveksamma skulle omvändas så att både svenska lärare och arrangörer skulle bli vad man kallade mer "samarbetsvilliga". Man diskuterade även hur svenskarnas attityd till DDR skulle "förstärkas".

Kontaktverksamheten ledde till omfattande researrangemang, för vilka Johanna Tegelström ansvarade på den svenska sidan.

Tegelström värvades av FBA i Uppsala för att leda resorna till DDR. Hon var född i Tyskland och upplevde den nazistiska diktaturen som barn. När hon ser tillbaka på den tiden och sina upplevelser med svenskarna i DDR ser hon likheterna i diktaturerna. I Sverige samarbetade hon med Christer Sörensson, FBA, och Rudolf Thunander, båda nu avlidna, vars relationer till svenskkurserna behandlas senare.

Johanna Tegelström hade erfarenhet av invandrarundervisning i Göteborg. Hon tyckte kurser som *Alltag in der DDR* var lockande. Hon var förberedd på politiska inslag i undervisningen men litade på att i diskussionerna med Herder-institutets lärare komma till tals och avge kritik:

"Vi mötte dock högt utbildade professorer i Leipzig vars huvudbudskap var att DDR var världens bästa land att leva i. Avsikten var alltid att vi skulle bli påverkade och imponerade av de kommunistiska systemen. Framför allt framhölls rätten till arbete, utbildning, barnomsorg, solidaritet mellan människor. Ingen arbetslöshet fanns som i de kapitalistiska länderna, t ex i Sverige."

Jämförelsen med Sverige och svenskars situation fanns alltid med men dold på ett skickligt sätt, berättar Tegelström:

"I Sverige kunde man överleva utan att behöva arbeta medan man i DDR måste arbeta, varför staten kunde ta vara på allas insats. Propagandan fanns även hos de utvalda värdfamiljerna, som spelade skickliga roller genom att vara

*lagom kritiska, lagom beundrande, när det gällde det socialistiska systemet. De kritiska inslagen skulle locka ur svenskar-
na deras verkliga uppfattning om DDR.”*

Johanna Tegelström utsattes av Stasi för värvningsförsök. Hon hejdades på gatan av en man som utgav sig för att vara journalist men var förvarnad. Pressen på de tyska lärarna att vara politiskt korrekta var tydlig men man kunde i små grupper diskutera relativt öppet motsatsförhållanden mellan kapitalistiska och kommunistiska system. Om kritiken mot det kommunistiska systemen blev för irriterande för värdarna höjdes rösten: ”Vi tolererar inte”-tonen.

Enligt Tegelström var språkundervisningen bra och gruppundervisningen nyttig. Där förekom även inslag av politisk propaganda eller information, som lärarna kallade det. Den gick ofta ut på att jämföra förhållanden i den kapitalistiska världen med den socialistiska. Frågor om jämlikhet mellan man och kvinna var exempel på hur mycket längre man kommit i den socialistiska världen. Andra exempel var arbetares medbestämmanderätt utan att behöva ha fackföreningar som kunde resa krav. Det skedde ju alltid i *Volkeigene Betrieb* (VEB); folket ägde alla företag.

Ju mer hon reste med grupper i DDR, desto mer tyckte hon att det var hemskt att leva i en diktatur. Det var samma system som i hennes barndoms Nazityskland. Värst var slagordet att ”Freden skulle försvaras med vapen”,

som motiverade den starka offensiva Nationella folkarmén, (NVA). Den motbudande känslan uppvägdes till en del av den kunskap, charm och omsorg man mötte hos sina tyska lärare:

”De följde oss överallt, vilket man ibland kunde uppleva som övervakning. Man kunde även märka en rädsla hos lärare och guider att inte svara korrekt eller att inte ge den officiella och av partiet sanktionerade versionen eller historiebegrivningen.”

Sammanfattningsvis kan sägas att DDR representerade ett djävult system, menar hon.

Skolöverstyrelsen sanktionerar

Skolöverstyrelsen var på olika sätt involverad i DDR-utbildningen. Dess generaldirektör Jonas Orring var mycket positiv och stödde fortbildningen; svensk skola hade mer att lära från DDR än från den västtyska skolan. SÖ agerade även genom att anställa DDR-lektorn Fritz Kempter.

En av dem som medverkade vid fortbildningen av tysklärare på SÖ och samtidigt var studierektor på tysk-institutionen vid Stockholms universitet var sedermera docenten Lars-Olof Nyhlén. Tillsammans med professor Gustaf Korlén protesterade han mot utvisningen från DDR av poeten Wolf Biermann och instämde därvid i den kritik som författaren Peter Weiss 1976 riktat mot östtyska myndigheter. Tyska institutionen protes-

terade direkt till den östtyska utbildningsministern Hans-Jochim Böhme.

Nyhlén berättar i en intervju med Birgitta Almgren att han kände sig skuggad i Stockholm. Han kunde dock balansera sina kontakter. Han inbjöds t ex till avskedsfest på den östtyska ambassaden den 28 september 1990, när DDR upphörde att existera. Den 3 oktober samma år inbjöds han till firandet av Tysklands enande på den västtyska ambassaden.

Kontakterna med båda ambassaderna var, enligt Almgren, något som var utmärkande för svenska tysklärare och forskare. Att SÖ så tydligt ställde sig bakom fortbildningen i DDR var av mycket stor betydelse för regimen. Det var ett av huvudmålen för statens agerande gentemot Sverige utbildningsvägen.

Svenska skolledare hade också betydelse för indoktrineringskampanjen. Rektor Gösta Björn, fil dr i germanistik, lektor i Upplands Väsby och rektor vid Katedralskolan i Linköping, disputerade för professor Gustav Korlén vid Stockholms universitet. Korlén var kritisk gentemot DDR:s infiltrering i den svenska skolvärlden, vilket kan ha påverkat Björn i hans syn på nämnda verksamhet.

Han inbjöds att verka i Britta Stenholms läromedelsnämnd. Hennes viktigaste uppgift, ansåg hon själv, var att få med mer stoff om DDR i svenska läromedel. Denna uppgift var lämplig för Björn då hans avhandling

behandlade det tyska språket i svenska skolböcker.

Intresset för DDR berodde även på vänstervågen 1968, vilket resulterade i att allt fler lärare och skolboksförfattare började intressera sig för DDR. Många professorer och föreläsare bjöds in till svenska universitet. Även de föreläsare som kom från Västtyskland var påverkade av marxism-leninismen.

I Sverige var ett mål för DDR:s kulturcentrum att utmanövrera det västtyska Goethe-institutet. DDR:s kulturcentrum spelade en stor roll i infiltrationen av svenska skolan inte minst i samarbetet med DDR-lektorerna, de språkassistenter och rådgivare i skolboksproduktionen som verkade främst i gymnasieskolorna.

En faktor som underlättade DDR-lektorernas arbete var att DDR kunde förvalta, på sitt sätt, arven från de stora kulturhårdarna, universiteten i Rostock, Greifswald, Leipzig och inte minst Humboldt-universitetet i Berlin.

DDR tog hand om det tyska kulturarvet medan Västtyskland blev mer USA-orienterat. DDR odlade arvet från Martin Luther, vilket visade sig vid 500-årsjubileet 1984 i Uppsala. Författare som Christa Wolf, Herman Kant och Rudiger Bernhardt (täcknamn Faust) besökte Sverige, fick stor plats i media, föreläste vid svenska universitet och bidrog även till en positiv DDR-bild hos lärarna. Alla

tre här nämnda arbetade samtidigt åt Stasi, visade det sig efter murens fall.

Skolledarna tog emot DDR-lektorerna och såg dem som nyttiga experter. De gjorde enligt Gösta Björn ett bra arbete. Genom sin verksamhet integrerades de även på sätt och vis i den svenska skolan, vilket resulterade i att de i flera fall kallades hem. DDR fruktade att de påverkats av svenskars värderingar, vilket inte var tillåtet.

Konsulent Rudolf Thunander var anställd av fortbildningsavdelningen i Uppsala. Han rapporterade flitigt från sina kontakter med Herder-institutets svenskkurser, var uppskattad av lärarstaben i Leipzig och arbetade ivrigt för att göra kurserna meningsfulla och givande. Det framgår av hans rapporter.

För egen del visade han stor uppskattning av kursernas innehåll och uppläggning. Han ansåg att de gav en mycket nyanserad bild av DDR och uttryckte även beundran för lärarna och arrangörerna. Det är svårt att i hans rapporter hitta kritik mot kursinnehåll och mot DDR som stat. Tvärtom tyckte han att inslag som marxism-leninism skulle uppgaderas och få en större plats i utbildningen.

Diskussioner begränsades

Kurserna i samhällskunskap var viktiga. Men han önskade flera skol- och industribesök för de svenska lärarna. När det inte gick kan man märka en viss irritation hos honom. Förklaringar av typ "det skulle störa undervisningen"

såg han som skolmyndigheternas rädsla för diskussioner med svenska lärare. Han bedömde att de svenska lärarna var mycket nöjda med utbildningen. Han själv uttryckte ofta tacksamhet gentemot arrangörerna för samarbetet med Herder-institutet och DDR.

Kunskapen om DDR ansåg Thunander hade ökat enormt under kurserna. Alla tips om tidningar och böcker hade varit värdefulla. "Jag tror att kursen också betyder mycket emotionellt. Det är något av en kulturchock att möta ett annat samhällssystem och ett hårt arbete att förstå skillnaderna."

Metodiklektor Christer Sörensen, som arbetade på FBA hade mycket att göra med svenskkurserna. Han gör intressanta iakttagelser av verksamheten. Han samarbetade tidvis med DDR:s kulturcentrum knutet till ambassaden i Stockholm. Detta samarbete ansåg han vara mycket viktigt. Han konstaterade detta efter att ha följt många svenska grupper genom åren. I en omfattande kommentar till 1974 års kurs gör han följande bedömning:

"Deltagarna var överlag nöjda med utbildningen. Man anser att man fått en nyanserad bild av DDR, nyttiga inblickar i vardagslivet, personliga kontakter och har dragit fördel av Leipzigs rika kulturutbud.

Flera lärare anser sig rent allmänt ha fått en "puff" genom kursen. Flera anger att deras intresse för DDR har ökat, men framför allt ligger behållningen i de ökade realiakunskaperna."

Ett problem var de "icke socialistiska-lärarna" som var mest kritiska, i vissa fall negativa. De vände sig mot det faktum att de inte fick ha med tidningar från väst, inte heller böcker eller grammofonskivor och ljudband. Sådana kunde spridas till kollegor i DDR. Att ta del av dessa var förbjudet. Det fanns inte heller tidningar från väst att läsa.

Lärarna vid institutet ansåg han vara för indoktrinerade och intoleranta. Det visade sig vid diskussionerna med svenskarna. Lärarna kunde inte eller fick inte svara på känsliga frågor om DDR:s utrikespolitik.

Inga direktkontakter

De svenska lärarna ville ha direktkontakt med tyska skolor och med lokala FDJ-grupper. Det visade sig vara svårt. Regeringen, konstaterar Sörensen, utser vilka skolor som fick ha kontakt med grupper från kapitalistiska länder. De svenska lärarna uppfattade inte, förstod inte, det diktatoriska DDR:s strategier och styrning av svensk-kurserna. Undantag fanns framför allt bland dem som förberett resan genom inläsning av DDR:s behandling av oliktänkande och avrättningarna vid muren.

Sörensen konstaterar att Herder-institutets lärare instruerades att inte inleda varje föreläsning med politiskt ideologiska fraser, vilket de tidigare gjort. Institutet hade uppenbarligen lagt märke till att icke-socialistiska

lärare reagerade på ett mycket negativt sätt mot sådant.

De flesta svenskarna bejakade utbildningen i samhällskunskap, metodik och även filosofi trots att den sistnämnda alltid tolkades utifrån marxist-leninistiska utgångspunkter.

Uppenbarligen var indoktrineringen som helhet framgångsrik, annars skulle inte FBA år efter år arrangerat denna fortbildning. Svenskarna ville i de flesta fall göra fler skolbesök, få auskultera och dessutom lära känna det östtyska samhället bättre. Man önskade även besöka ungdomsklubbar och få tala med ungdomar.

Det inslag i utbildningen som uppskattades mest var analysen av verk av klassiska tyska kulturpersonligheter som Goethe, Schiller, Heine. Det litterära och filosofiska liksom ibland även det teologiska arvet omhuldades särskilt, liksom utflykterna till Weimar, Lützen, Buchenwald med flera intressanta platser.

Kunskapsförmedlingen var effektiv och skicklig, liksom omsorgen om de svenska kursdeltagarna. Vårdarnas uppriktiga tro på det kommunistiska systemet imponerade och var ibland medryckande. Lärarna vid Herder-institutet var skickliga missionärer och efterhand specialister på svenskarnas frågor, invändningar, behov och kunskapsnivå.

Sörensen var kanske den person på FBA, som tillsammans med den ytterst ansvarige för kurserna, Kerstin

Karlsson, kunde vara mest kritisk till den kommunistiska staten. Sörensen hade bland annat en öppen konflikt med Berndt Landmann, i dennes roll som övervakare för Stasis räkning. Sörensen hade dock ett mycket gott renommé hos institutets personal.

Ju längre tiden gick mot DDR:s upplösning, desto mer avslappnade kunde Herder-lärarna uppträda, vara mer öppna i diskussioner och svar på svenskarnas frågor. Ingen trodde att DDR skulle försvinna, men man anade att partiets grepp om människorna började bli mindre.

Läroplanerna följdes

I en intervju med Birgitta Almgren 2008 säger Christer Sörensen att han var medveten om DDR:s propagandaförsök, men att han måste hålla sig till mål och huvudmoment, enligt läroplaner 1962 (Lgr 62) och Lgr 69, om att studera realia, d v s historiska, geografiska och samhällsliga förhållanden i tysktalande länder och att "undervisningen bör leda till att eleverna blir intresserade av vardagsliv, arbetsliv, samhällsförhållanden och kultur i fransk/tysktalande länder".

Beträffande utflykterna önskade de svenska deltagarna upplysningar i förväg så att de kunde förbereda sig och ta ställning till det de upplevde. Dessa önskemål kunde av vårdarna upplevas som irriterande, då DDR-grupper lydigt följer ledaren och artigt lyssnar till föreläsningar och information. Enligt

Sörensen uppskattades de individuella fonetikövningarna och seminarierna då svenskarna fick möjlighet att yttra sig. Deltagarna var missnöjda med att auskultationer inte kunde ordnas. Ministeriet hade utfärdat förbud mot sådana. Skälet var oftast att "undervisningen inte fick störas".

Lärarna vid Herder var uppmärksamma på att lärarna, som svenskarna mötte på skolorna, skulle vara lämpliga att möta svenskarna. Vissa lärare fick inte medverka, då de i samtal med gästerna ansågs vara för intoleranta och indoktrinerande. Ministeriet utsåg den skola som skulle "representera landet inför en grupp kapitalistiska lärare".

Sörensen ansåg att han utifrån sin position som representant för samarbetspartnern hade större möjlighet att påverka utbildningen än Herderinstitutets lärare. Han sammanfattar resultatet av utvärderingarna av 1974 års kurs, som han även diskuterade med kursledningen, på följande sätt med önskemål:

- *Bättre familjer*
- *Litteraturlista till deltagarna före kursens början*
- *Mer litteraturorientering*
- *Mindre lingvistik*
- *Mer färdighetsträning i tyska*
- *Utbyte av en gruppletare*
- *Bättre anvisningar inför utflykter och studiebesök*
- *Mer konkretion i föreläsningarna*
- *Mer representativ skola för diskussion med DDR-lärare*

Kursen utmärktes av utomordentligt ambitiösa och kunniga deltagare. Kontakten med DDR-ledningen var mycket god. Gradvis märktes att umgänget med svenskarna förändrades. Herder-representanterna kände sig inte angripna i politiska frågor och hade inte ständigt samma behov av att försvara sig och att tala om "att man finns" som tidigare när landet inte var internationellt erkänt.

Inför 1976 års kurs påpekar Sörensen att svenskarna inte får ta med sig tidningar till DDR. Efter 1975 års kurs menar Sörensen att den viktigaste behållningen av kursen var den information man fick om DDR och att språkträningen också varit nyttig. Vilken information han menar framkommer dock inte.

Kollegan Kerstin Karlsson vid FBA i Uppsala universitet ledde kontakterna under 35 år. Enligt Lgr 69 skulle fortbildning i tyska ske i de fyra tysktalande länderna Västtyskland, Östtyskland, Österrike och Schweiz. Kurserna skulle innehålla realia, litteratur och språkträning. Ungefär 20 av 30 kursdeltagare var språklärare.

Det var alltså Kerstin Karlssons plikt att som tjänsteman genomföra fortbildningskurser i DDR. Det innebar att lärarna som var med i SED (Socialistisches Einheitspartei Deutschlands) kunde få komma till Sverige och FBA. De som inte var med i partiet hade svårt att få tillstånd att resa. Det gällde t ex Hildegard Jacobeit, en av de få av Herder-

institutets lärare som inte var med i partiet. Kerstins lojalitet med sitt tjänsteuppdrag gjorde att hon måste bortse från nackdelarna att verka i och med en diktatur. Hon reagerade dock mot behandlingen av de DDR-lektorer som arbetade i Sverige och som gjorde ett bra arbete, men plötsligt kallades hem. Det gällde makarna Dieling som genomlevde ett tragiskt personligt öde.

Hennes intryck av samarbetet med de tyska lärarna var att de på grund av övervakningen hela tiden var rädda för varandra. Ensam kunde de med henne vara mera öppna och säga sin mening. De måste hela tiden vakta sin tunga, undvika vissa ämnen eller upprepa de officiella uppfattningar de var lärda att ge, när svenskarna frågade.

Front mot borgerlighet

Karlsson anser fortfarande att hon kunde vara helt öppen och kritisk tillsammans med sina samarbetspartners. Hon säger sig inse att kurserna var en form av indoktrinering. Ämnen där uppfattningarna skiljde sig var miljöförstörelsen, där tyskarna inte kunde kritisera och diskutera den ofantliga nedsmutsningen på grund av kolanvändningen och utsläppen som följde av det totala beroendet av kol i DDR.

Hon hävdar att flera av Herderlärarna levde ett dubbelliv. De såg med viss avund på de kapitalistiska staterna, men fick aldrig visa uppskattning och

intresse för andra utbildningssystem. Att visa för stort intresse för svenska skolan väckte också irritation hos Ministerium für Volksbildung. Staten skulle skapa en gemensam front mot borgerlig skolpolitik.

Kerstin betraktades som en av initiativtagarna till svenskutbildningen och tilldelades Jacob- und Wilhelm-Grimm-Preis tillsammans med andra FBA-arrangörer. Priset gavs för "framstående vetenskapliga prestationer som väsentligt påverkat den marxistisk-leninistiska germanistiken respektive bidragit till att befästa humanistiska och anti-imperialistiska positioner". Enligt utbildningsminister Böhme skulle priset ses i ett sammanhang av "den globala kraftmätningen mellan kommunism och kapitalism".

Det bör betonas att Kerstin Karlsson och Christer Sörensen båda också belönades 1986 av Västtyskland med Bundesverdienstkreuz av första klassen för sitt samarbete med Goetheinstitutet och medverkan i många seminarier i bland annat Lübeck.

De företrädde regimen

DDR-lektorerna var personer som sändes från till Sverige för att företräda landet i kontakten med svenska skolor. De erbjöds främst undervisning vid gymnasieskolor och anställdes som språkassistenter. Det innebar främst att de bistod tysklärarna i språkundervisningen. Men de anord-

nade även fortbildningsdagar, deltog i läromedelsframtagning, och kunde presentera östtyska läromedel som alternativ till västtyska.

De skulle ytterst fungera som missionärer för DDR och dess syn på skola, bildning, pedagogik, fortbildning och därmed även på landets samhällssyn. De samarbetade med DDR:s kulturcentrum i Stockholm och var ofta mycket duktiga, kunniga och omtyckta.

En person som kunde representera DDR:s mål på ett skickligt sätt var Dr Fritz Kempter, språkassistent, knuten bl a till lärarhögskolan i Uppsala. Hans verksamhetsberättelse från arbetet läsåret 1970/71 ger en bra bild av synen på DDR-lektorernas arbete.

Med tysk noggrannhet redogör han för vad han åstadkommit. Det gäller undervisningsmaterial i form av texter och textanalys, ljudbandsframställning, skolbesök som både berörde gymnasieskolor och grundskolor. Besöksfrekvensen är mycket imponerande. Han hann med skolbesök i Västerås, Uppsala, Enköping, Sala, Arboga, Borlänge, Vansbro, Mora, Sandviken, Hudiksvall, Bollnäs, Hofors, Söderhamn, Alfta, Gävle, Kumla, Örebro, Lindesberg. Han höll föredrag om skolväsendet i DDR vid fortbildningsdagar, medverkade vid huvudlärarkonferenser, studiedagar, fortbildningsdagar, klassundervisning. Han granskade och bedömde uppsatser, satte betyg på elever osv.

Hans samlade bedömning av sina insatser var i korthet följande:

Lärarna använder för sällan de läroböcker han rekommenderar. De försvarar sig med att skolan inte har råd, att det tar tid att introducera dem, att de då även måste köpa ljudband, att det finns lite information om DDR, att de inte kan något om det landet, det finns för lite skrivet om landet i tidningar med mera. Dock finns det undantag där lärarna är intresserade och språkassistenten verkligen behövs.

Kempter analyserar även vad han kallar problem i det svenska skolväsendet:

Den svenska skolans neutralitet innebär att läraren skall presentera olika uppfattningar t ex om en politisk fråga så att eleverna kan inta en egen ståndpunkt. Att försöka påverka eleverna är inte tillåtet. Men verkligheten är annorlunda. En grupp lärare ger i alla fall sin egen uppfattning. En annan grupp är inte neutral genom att han/hon gör själva urvalet av läromedel och kan på så vis styra åsikterna. En tredje grupp menar att man inte kan vara allsidig då media med flera kunskapskällor ger eleverna kompletterande åsikter. Undervisningen kan aldrig vara neutral, menade han.

Kempter redogör även för de teman han tar upp i samband med sin verksamhet. Dessa styrs till viss del av de frågor som han får främst av svenska lärare och elever. Där märks t ex vad han kallar "Das Berlinproblem",

alltså Murens tillkomst och funktion. Andra ämnen är reseinskränkningarna och hindren för medborgarna att se utländsk TV, främst västtysk. Han påpekar även att lärarna ofta vill att han tar upp dessa teman. Eleverna lyssnar då speciellt noga.

Kamp mot Västtyskland

Genom DDR-lektorernas mycket påtagliga närvaro i det svenska skolsamhället står dess verksamhet i konflikt med den västtyska motsvarande aktiviteten. Denna konflikt togs upp i DDR-lektorernas utbildning i DDR, men finns med som en del av de ideologiska och politiska anvisningar som ges i förberedelserna för svensk-kurserna i Leipzig. Där upprepas ofta varningen för att samarbeta med t ex det västtyska Goethe-institutet eller med kulturavdelningen på de västtyska ambassaderna i bland annat Stockholm.

Västtyskarna hade ju också en ganska intensiv verksamhet i Sverige med långt större resurser än DDR. Men de fanns inte på samma sätt närvarande i de svenska skolorna, utan verkade främst genom kursverksamhet i Sverige och i Västtyskland.

Kempter tar även upp denna konfrontation i sin redogörelse. Han skriver att det västtyska kulturinstitutet vill kontakta honom för att samordna kulturell verksamhet i Sverige. Dessa försök understöddes av svenska skol-

myndigheter, då de naivt nog menade att det kunde vara ett steg mot återförening av de båda tyska staterna. I alla fall vill svenskarna verka för att de båda "fiendlichen Bruder" börjar tala med varandra. Men de kunde inte ens åka i samma bil. Man hade lyckats få till stånd en träff en gång, då svenska myndigheter bjöd in båda ländernas representanter.

Kempter menar att man måste vara mycket vaksam. Hans uppgift är att övertyga sina svenska partners att ett samarbete med västtyskarna inte tjänar något till. Han påpekar att västtyskarna reagerat mot att en DDR-likör anställdts vid en fortbildningsavdelning och försöker påverka svenska myndigheter att inte göra om det. Västtyska anställda har försökt hindra läroboksförfattare att ta med DDR-motiv i läroböcker. En viktig sak, menar han, är att intensifiera förklaringar om varför muren behövs ett *Aufklärungsarbeit*. Om svenska lärare inte är sympatiskt inställda till DDR beror det främst på att de skall vara neutrala, också beakta västtyska synpunkter på DDR.

Avslutningsvis anger Kempter att han under läsåret verkat i 31 skolor, varav han har bestående kontakt med 26. Han kallades senare hem till DDR utan förklaring 1971 och fick inte återvända till Sverige. Förmodligen hade han skapat för många personliga kontakter med svenskar och, misstänkte man, även påverkats av svenskheten. Kanske befarade man ett avhopp?

Fortbildningsledaren Kerstin Karlsson protesterade och krävde en förklaring av det östtyska utbildningsministeriet. Hon påpekade att Kempter som var anställd även av Skolöverstyrelsen hade gjort ett mycket bra arbete för fortbildningen.

Andra framgångsrika DDR-lektorer var som redan nämnts makarna Klaus och Helga Dieling. Dessa kallades också hem utan förklaring efter goda insatser för fortbildningen i Sverige. Kerstin Karlsson skriver i ett brev till det tyska ambassadrådet Peter Stiglich att samarbetet mellan fortbildningen i Uppsala och de tyska samarbetspartnerna inställs tills hon får besked om de får komma tillbaka i tjänst i Sverige.

Den östtyska handelsrepresentationen i Sverige svarade Kerstin Karlsson i ett brev den 20 oktober 1971 följande:

"DDR vill ha en saklig kontakt med Sverige på alla områden av intresse också när det gäller undervisning i tyska språket. Det skulle dock aldrig falla oss in att ge föreskrifter för svenska medborgare som tjänstgör i utlandet och deras återresa. Vi låter oss inte utsättas för tryck och utpressning."

Allt hade skett med Dielings och Kempters medverkan och en överenskommelse. Att kritisera dessa inre angelägenheter bidrog bara till att försvåra och motverka det goda samarbetet mellan DDR och Sverige, hette det i svaret.

Tyskläraren Kristina Håkansson vid Platenskolan i Motala hade flera besök av DDR-lektorer, utsända av DDR:s kulturcentrum i Stockholm. Avsikten var att de skulle informera och diskutera "modern tysk litteratur", men de behandlade främst DDR-författare som Christa Wolf, Stasi-agent trots sin kritik av DDR:s kulturpolitik. Kritiken ingick i metoden att avslöja DDR-kritiker, en känd metod som Stasi ofta använde mot intellektuella DDR-medborgare med internationella kontakter.

DDR-lektorerna kom med inbjudan till studiedagar i främst litteratur och språk. De ombesörjde även sändningar av litteratur med analyser till de gymnasieskolor som ville ha dem och producerade skolradioprogram t ex om östtysk jul som förklarade varför man skulle fira en ateistisk jul som alternativ till en kristen, minns Kristina Håkansson.

DDR-lektorerna rekryterade även deltagare i studieresor för lärare till DDR. Kristina deltog i en sådan. Hennes erfarenheter var följande:

Lärarna följdes hela tiden av en guide som förklarade vad deltagarna skulle se. Allt kunde förklaras och motiveras så att DDR framstod som överlägset Västtyskland. Bara viss litteratur fick användas i skolorna. Att använda en bibel var t ex straffbart. Gränskontrollen med soldater och skällande schäferhundar var skrämmande.

Kristina upplevde firandet av DDR:s 25-årsjubileum. Honecker talade och folk jublade. Militärparad förekom med 12 man i varje led som under Hitlers parader. Hon tyckte inte att DDR:s tillkomst var något att fira och deltog som ett slags motvikt på två av Goethe-institutets kurser.

Hög kvalitet

Adjunkt Britt-Marie Svenonius verkade i institutionen för tyska språket vid Lunds universitet under flera år. Hennes intresse för DDR var stort och hon besökte DDR regelbundet, även som medlem i vänskapsförbundet Sverige-DDR. Hon samarbetade med Herder-institutet och dess lärare och deltog i deras svenskkurser. Institutionen hade under 80-talet i olika omgångar anställda DDR-lektorer.

Svenonius organiserade studentbesök i DDR. Utbyte kunde inte ordnas då studenter från DDR inte fick resa till Sverige. De svenska studenternas besök omfattade 14 dagar och de studerade på 40-60 poängsnivå. Hon anser att Herder-institutet var ett öppet institut och kunde ta in information från väst. Man kunde i Dresden ta in västtyska kanaler, något som påverkade landets fall. Kritik kunde framföras av de svenska besökarna, studenter och svenska lärare.

Lärarna vid Herder höll hög akademisk kvalitet liksom genomgående innehållet i undervisningen. Mottagandet av utländska studenter

var mycket bra. De värdfamiljer som studenterna och lärarna hade var inte utvalda utan kunde mestadels vara kritiska gentemot diktaturen. Hennes studenter var nöjda med undervisningen de fick enligt de utvärderingar som gjordes. Detta betydde att DDR-lektorerna vid Lunds universitet var mycket välkomna.

Professor Birgitta Almgrens forskning och publicering rörde upp känslor. Hennes analys av DDR och Stasi var för svart-vit och ensidig, enligt Britt-Marie Svenonius. Det fanns många positiva drag i DDR och man måste även beakta svårigheten vid statens tillkomst i kaos efter nazismens fall.

Britt-Marie upplevde i Leipzig DDR:s fall. Hon och alla vittnen väntade på att polis och Stasi skulle skjuta på folkmassan som vällde fram från alla håll. Detta var en upplevelse för henne; ingen bland alla hennes vänner i DDR kunde ana denna folkets protest. Britt-Marie känner tacksamhet för att hon fick uppleva en diktatur inifrån. Det var även en upplevelse för studenterna från Lund.

När man talat med Britt-Marie får man känslan att hon ändå tyckte DDR var en ganska bra skapelse och innerst inne beklagar dess fall. Kanske beror min känsla på att jag tidigare kände till hennes positiva inställning till detta andra Tyskland. Hon hade under många år levt med den, hade många personliga vänner där och fått

en hel del hjälp som lärare vid sin institution. Samtidigt kallar hon staten DDR för ett "elände"!

Anders Marell arbetade som universitetslektor vid tyskinstitutionen vid Linköpings universitet tillsammans med sin fru Lillebil Grähs. De hade båda ett nära samarbete med DDR-institutioner i bland annat Rostock. Anders menade att samarbetet inte kan betecknas som utbyte. Man inbjöd tyska föreläsare som kunde tillföra undervisningen olika aspekter på tyska språket, författare.

Till och med Hitlers *Mein Kampf* kunde illustrera absurd användning av det tyska språket. Språkbruket kunde dock vara lika propagandistiskt i Västtyskland som i Östtyskland, menar han. Men mest absurd var den ideologiska användningen som Stasi praktiserade.

Ett viktigt samarbete fanns med tyskinstitutionen vid Stockholms universitet och professor Gustav Korlén, som tidvis var mycket kritisk mot DDR:s marxistiska kulturpolitik. Marell menar att i undervisningen i Linköping satsade man på klassiska tyska författare och kulturpersonligheter, inte på propagandister. Men Hermann Kant föreläste vid institutionen, anställd av Stasi med täcknamnet "Martin". Det fanns bland studenter som besökte DDR en beundran för dess studenters disciplin och kunskap. Marell var den person som för Linköpings universitet förmedlade köpet

av kulturcentrums bibliotek, "DDR-samlingen".

Skickliga i övertalning

Adjunkt Cecilia Gärtner i Lund lockades till en kurs av en annons i Lärarförbundets tidning. En anledning var att den var billig, ty DDR subventionerade kraftigt omkostnaderna. Endast resan betalades av deltagarna. Cecilia deltog i två kurser, 1981 och 1983. Antalet deltagare i hennes andra kurs var 25–30 svenskar. Det skulle naturligt nog handla om tyska språket, tysk historia och kultur, om språkutbildning.

Vid sidan om språkutbildningen fanns ett annat motiv; kursdeltagarna skulle vinnas politisk-ideologiskt. Detta förstod Cecilia så småningom. Kurserna skulle vara en del av en propaganda som DDR-staten riktade mot Sverige. Hon upptäckte snart att lärarna var skickliga i att övertala deltagarna när det behövdes, och att de hade färdiga svar på kritiska frågor. Hon ger ett exempel; en deltagare frågade varför DDR-medborgarna inte fick resa fritt till länder i väst. Svaret var att de först skulle vara med och bygga upp landet.

Dock höll föreläsarna – de flesta professorer – hög klass speciellt när det gällde tysk grammatik och analys av de stora tyska författarna som Schiller och Goethe. De presenterade även sitt land väl och övertygande, försiktigt kritiska i vissa fall, men det

visade sig vara en del av deras påverkansstrategi.

Just detta att allt uppgavs vara så bra i DDR och allt i Västtyskland så dåligt gjorde oss misstänksamma, minns hon:

"Vi kände att vi var utsatta för ett slags indoktrinering. I samband med utflykterna sökte min följeslagare personligen kontakt med mig. En bad mig komma in på toaletten och ville växla svart. Hon hade inte råd att köpa vanligt schampo med sina östtyska mark. Hon önskade också ha ett fortsatt utbyte. Informationen i samband med studiebesöken var mycket vinklad. Vid ett besök i Buchenwald vill ingen av guiderna erkänna att judar dödats där, bara att offren var antifascister och socialister."

Men deltagarna kände att de hade de svenska myndigheternas, utbildningsdepartementets och Skolöverstyrelsens fulla stöd, vilket legitimerade utbildningen i DDR. Statsminister Ingvar Carlsson förklarade t ex sent på 80-talet att Sverige hade mycket att lära av DDR. Han ansåg även att Murens fall hade rubbat balansen i Europa och inte var så bra. Det verkade konstigt, tyckte Cecilia Gärtner.

I en intervju i Svenska Dagbladet den 31 oktober 2013 berättar hon att hon i DDR vid ett bläddrande i skolböcker i historia fann att allt innehåll var beskrivet utifrån ett marxistiskt perspektiv. En deltagare som växt upp i USA frågade skolbarn om de inte skulle vilja besöka deltagarnas hemländer. Men eleverna skakade på huvudet

och svarade unisont att Sovjet var det enda land de ville resa till.

"De kallade våra länder kapitalistiska och imperialistiska. Lärarinnan klappade barnen på huvudet. De hade svarat rätt. Men det fanns en öppenhet som visade sig ibland. Deltagarna skulle då åtnjuta ett slags "frirum", kunna röra sig mera fritt i landet, särskilt svenskarna."

Det uppskattades av de svenska lärarna som enligt Cecilia skulle bli "Östtysklands duktiga idioter".

Tecken på förföljelsemani

Adjunkt Anita Ottenbrant i Mjölby gick en språkkurs i Herder-institutets regi med föreläsningar, gruppövningar, utflykter. Gruppövningarna gav tillfälle till politisk påverkan från lärarna. När hon i en replik påpekade för kursledaren Wolfgang Schenkel att informationen om DDR inte stämde med verkligheten blev hon illa behandlad.

Ottenbrant ansåg att människorna i DDR inte hade någon riktig frihet. Hon jämförde dem med djur i ett zoo. Bara den politiska eliten hade ett bra liv. Mötet med människor i DDR präglades av misstänksamhet. De fick ju inte ha några närmare kontakter med folk från väst som beskrevs som länder där alla fick armbåga sig fram för att överleva.

Hon upplevde att vistelser i DDR-familjer var regisserade. När svenskar kom visste alla det. De kände att Stasi övervakade dem. Det häskade i DDR ett slags förföljelsemani. Man

visste att Stasi övervakade allt och alla. De svenska lärarna behandlades dock extra vänligt. De fick gåvor och smick-er, trots att medborgarna inte hade så mycket att leva på. Det var långa köer till allt, färsk frukt fanns inte. De visste att Sovjet tvingade sig till det mesta av t ex potatisskörden i DDR.

Enda möjligheten att få det lite bättre var att ha tillgång till västmark, menade Anita. Hon upplevde även den sovjetiska närvaron, ryskt jaktflyg över Leipzig. Men hon märkte att medborgarna egentligen inte ville ha med Sovjet att göra.

Några lärare de mötte ville lämna DDR, t ex en familj som hon lärde känna. Maken fick sparken för att ha uttryckt sådana tankar. De isolerades även från resten av samhället.

Även grammatikexemplen i universitets- och skolundervisningen innehöll DDR-propaganda, samtidigt som de ideligen behandlade svagheterna i det västerländska samhället. Dock kunde det hända att man vid högst privata samtal ursäktade sig med orden: "Vi är tvungna att säga detta".

Anita Lennerbrant, Linköping, lärare i tyska språket, genomgick först en kurs 1977 i Leipzig anordnad av Herder-institutet. Förmedlingen sköttes av Christer Sörensen. Hon upptäckte en annons om moderna språk i en tidskrift och kände inte till någon alternativ fortbildning för tysklärare, vilket hon beklagade. Anita menade

att staten DDR handplockade familjer som skulle ta emot svenska lärare.

Hon besökte även Erfurt och dess pedagogiska akademi 1989. I kursen fastnade hon särskilt för den ensidiga undervisningen i filosofi, enbart marxistisk filosofi. Hon fann denna kurs uppenbart vinklad med motsägelsefulla uppgifter. Föreläsaren kunde påstå att ett tvätteri hade låga priser tack vare landets marxistiska grundsyn.

Kända fakta omtolkades i propagandaslyfte, t ex när Martin Luther presenterades som socialist. De svenska deltagarna skrattade åt viss information och vid 1984 års kurs märktes viss kritik från de östtyska medborgarna mot förhållandena i landet och den kommunistiska dikturen. Hon hörde människor säga att "det är outhärdligt här". I maj 1989 strejkade även en grupp lärare.

En källa till analys av indoktrineringsprogrammet är de skriftliga utvärderingar som gjordes av ett urval av svenska lärare som hade genomgått kurserna. Jag har inte kunnat nå alla deltagare i de olika kurserna utan får göra en sammanfattning av de utvärderingar som varit tillgängliga.

Deltagarna är överlag ganska nöjda med kurserna. De uppskattar mest den ämnesmässiga kvaliteten hos lärarna vilka i de flesta fall hade professors grad. De uppskattar även Herderlärarnas sätt att ta hand om sina gäster. De visade omsorg och stor hjälpsamhet.

Man fick i alla fall sjunga

Den sociala gemenskapen i form av aftnar tillsammans med sång och deklamationer uppskattades mycket, liksom utflykterna till olika kultur- och historiemnesmärken. Praktiska arrangemang som övernattning i tyska familjer fungerade bra. Samtalen med familjemedlemmarna var intressanta.

Genomgående i undervisningen var att tiden för frågor minimerats. Man ville undvika debatt. De frågor som ställdes t ex om varför inte människor fick lämna DDR besvarades av föreläsare med att alla medborgare i landet kunde tänka och röra sig fritt och det var medborgarna nöjda med. Föreläsare blev irriterade av vissa frågor och svar av typ "det måste ni ju förstå" hindrade dialog.

I vissa kurser kunde det förekomma föreläsningar som "marxistisk litteraturteori" och detta kompletterades med studier av "det socialistiska samhällets utveckling i DDR efter SED:s tionde partidag". Det övergripande målet var att "vinna kursdeltagarna politisk-ideologiskt".

Alla föreläsningar skulle, om det passade in i framställningen, markera att utbildningsmässigt var DDR överlägset varje kapitalistiskt land. I diskussionen om mänskliga rättigheter segrade alltid "det socialistiska samhällets realiteter".

Ibland förekom som en intern sammanfattning en gradering av hur Herder-lärarna uppfattade svenskarnas

sympatier, deras mottaglighet för undervisningen och av den information som gavs. Följande kriterier användes rangordnat från ur DDR:s synpunkt positivt till negativt:

- *Politisk övertygelse*
- *Beröm av DDR-skolan*
- *Nyfikenhet på DDR-skolan och samhället*
- *Kritik av DDR-skolan och DDR-samhället*
- *Samarbetsvilja*
- *Användbarhet*
- *Avståndstagande från DDR-staten*
- *Motstånd mot DDR:s skola, samhälle och stat*

DDR-institutioner, inte minst inom utbildning, skulle alltid söka samarbete med motsvarande svenska, men man fick aldrig låta sig påverkas och imponeras av dem. Man måste till varje pris undvika att "försvenskas". Svensk samverkan med västtyska utbildningsinstitutioner skulle motarbetas, dess nackdelar och svagheter inskräpas. "Västtyskland är en imperialistisk, kapitalistisk stat, som vill ha en återförening genom en dold maktkamp", hette det.

Genomgående kan man i utvärderingar och rapporter notera att de mera informella sammankomster som Herder-institutet anordnade var mycket uppskattade. Herder-lärarna framträdde då ofta med högläsning av kända tyska poem och ibland med egna produktioner. Särskilt uppskat-

tat var dikter, där beskrivningar av deltagarna författats av lärarna på ett humoristiskt och träffande sätt.

Dock kan man vid genomläsning aldrig hitta någon satir över dem själva. Kanske ville man inte utlämna sig för mycket eller ge sina överordnade chans att kritisera dem. Dessa trevliga kvällar följer en gammal tysk tradition; att samlas kring glada och kvicka inslag i ett slags ölstugestämning, *kneibestimmung*. Man kan ibland spåra att just dessa inslag var behållningen av kursen för vissa lärare. Någon kallar detta för "en fullträff". Herder-lärarna kunde även "off record" sinsemellan skoja med de svenska deltagarna. Martin Löschmann sände mig ett exempel på detta:

"Ein Schwede und ein Finne sitzen abends in einer Bar. Nach einiger Zeit sagt der Schwede: "Skol!". Antwortet der Finne: "Wollen wir hier trinken oder reden?"

Stasi nämns inte i några dokument. Det ligger i sakens natur; organet arbetade i hemlighet. Men i intervjuer med Herder-lärarna kom frågan upp. Hexelscheider påpekade att all information om de svenska deltagarna gick till Stasi. I alla klasser och grupper fanns Stasis långa arm med genom vissa deltagare som hade till uppgift att spionera och kartlägga svenskarna. Det gällde främst deras åsikter om och attityder till DDR-regimen. I varje grupp fanns även deltagare som hade till uppgift att försöka värva svenskar till ett samarbete. Några svenska lärare,

t ex Cecilia Gärtner, kunde vittna om detta.

Stasi var en mycket välorganiserad och totalt hänsynslös och brutal myndighet. Den kunde vid behov mörda, tortera, idka utpressning. Herderlärarna var mycket användbara då de kom svenskarna och deras åsikter mycket nära. Då lärarna i de flesta fall var övertygade kommunister var det deras plikt att hjälpa Stasi om de tillfrågades. Dr Landmann vittnade om detta; de lärare som vägrade avsattes och hade sedan mycket svårt att få arbete i DDR.

Varför lyckades DDR så bra med svenskkurserna?

Det finns flera samverkande faktorer:

- Svenska lärares låga kunskaper om hur en diktatur fungerar och kan påverka.
- Herder-institutets undervisning höll hög klass ämnesmässigt, framför allt när det gällde behandlingen av det tyska kulturarvet.
- Omsorg, service och vänlighet präglade kurserna.
- Enkla, ofta dialektiska lösningar på komplexa problem, t ex fredsfrågan, var tilltalande.
- Den ”röda propagandatråden” doldes skickligt.
- Svenskarna kunde uppleva att de medverkade i ansträngningarna att skapa en ny, mänskligare och bättre värld, en socialistisk värld, som ett bra alternativ till

en ”kapitalistisk, imperialistisk västvärld”.

- Den svenska traditionen att vara neutral och konfliktundvikande spelade en roll.
- Herder-lärarna var väl förberedda. De skaffade sig god kunskap om svenskars frågor, attityder och svagheter. De hade övningar i argumentationsteknik som kunde användas i svenskkurserna.

Varför restes så få kritiska röster av svenskarna?

Lärarna kände ett starkt stöd från de svenska skolmyndigheterna, från regering, departement, skolöverstyrelse och fortbildningsavdelningar. Generaldirektör Jonas Orring föredrog östtyskt samarbete framför västtyskt.

Lärarna ville vara idealister, inte nationalisterna och egoister. DDR:s socialism framställdes med alla medel som mycket framgångsrik och eftersträvarvärd.

De upplevde ett nytt och spännande undervisningsområde, tidigare ganska okänt, att förmedla till sina elever vid hemkomsten.

De kunde uppleva, med kursledningens hjälp, den svenska skolans problem med disciplin och kunskapsluckor som riktiga vid en jämförelse med DDR:s disciplinskolor och stora vikt vid kunskap – även om kunskapsstoffet ofta var propagandistiskt och ensidigt.

Men trots allt; kritiska frågor kom upp då och då, efter föreläsningarna

och i samband med gruppövningar, social samvaro och utflykter. De besvarades ofta med stereotypa och undvikande förklaringar.

De vanligaste frågorna var:

Var det nödvändigt att bygga en mur till Västtyskland? Hur kan ni förklara dödsskjutningarna som förekommer vid gränsen? Varför finns det reseförbud för DDR-medborgare? Varför får ni inte komma till Sverige och västvärlden? Varför får vi inte föra in litteratur, ljudband, skolböcker och filmer från väst till DDR? Varför finns det en så sträng censur av tidningar, böcker och filmer i DDR? Varför får inte lärare och elever läsa skolböcker och tidningar från väst? Varför är för er alltid Sovjetunionen ett föredöme inom skolvärlden? Varför förföljs ofta kyrkan och präster i DDR?

Avslutning

Vad kan vi då lära av detta Stasiprojekt för framtiden?

Alla diktaturer infiltrerar olika länder i stort sett på samma sätt. De använder sig av en blandning av ekonomisk samverkan, kultursamverkan, utbildningssamverkan och politisk samverkan.

Fortbildningssamverkan var för DDR-regimen en mycket bra strategi. Man lärde känna de svenska lärarna så att en direkt påverkan var möjlig. Man kunde också få hjälp att placera ut medarbetare i Sverige.

Enligt Wolfgang Eschka, presssekreterare vid DDR:s ambassad i

Stockholm 1972–1978 fanns hela 87 inofficiella medarbetare (IM) i Sverige. De sände regelbundet rapporter till Stasis högkvarter i Berlin. Sverige-rapporterna var långt fler än från något annat land. Sverige var vad man kallade *Schwerpunktsland*, man satsade speciellt mycket kraft på just vårt land.

DDR-lektorerna kunde arbeta ostört vid svenska skolor och direkt påverka elever och lärare. Alla dörrar öppnades för dem. Statistiskt sett fanns i slutet av 80-talet på varje skola med tyskundervisning en lärare som fått fortbildning i DDR. Det var en del av målsättningen att vinna svenskar politiskt-ideologiskt och få dem att arbeta för socialism, avslöja imperialism, kapitalism och delta i klasskampen, som aldrig fick ifrågasättas. Samtidigt fick Sverige aldrig bli något alternativ för DDR.

Det fanns som framgår av denna studie en dominerande samsyn i den socialdemokratiska nomenklaturen, nämligen att stödja samarbete med DDR. Därför hade fortbildningsutbytet stor framgång på alla berörda nivåer. Enskilda lärare kunde protestera, men detta viftades bort. Precis efter murens fall ville t ex Uppsala universitet utöka forskningssamarbetet med DDR-universiteten.

I dag är framför allt tre diktaturer enligt Säpo mycket aktiva i Sverige: Kina, Ryssland och Iran. Alla vill påverka svenskarna och helst vinna den svenska själen.

Mest systematisk och organiserad är folkrepubliken Kina. Förutom sin starka ekonomiska position med förvärvandet av bland annat Volvo PV etablerar man så kallade Konfucius-institut. Officiellt skall dessa institut sprida kunskap om det kinesiska språk-

ket och kulturen, men tillåter inte kritiska åsiktsyttringar om Kinas diktatur, massakern på Himmelska fridens torg, Tibet-frågan eller Falun Gong.

Målet är att bli en integrerad del av svenska lärosäten. I hela världen finns nu 465 institut. Moroten är att Kina betalar lärarna vid instituten. På senare tid har dock framför allt amerikanska universitet vaknat och det amerikanska universitetslärarförbundet med 44 000 medlemmar avråder sina medlemmar att samverka. Stockholms universitet, som redan 2005 öppnade ett institut, vill nu avveckla det efter kritik, till skillnad från Karlstads universitet och Blekinge tekniska högskola.

Vi kan alltså lära oss av DDR:s verksamhet vid svenska skolor och lärosäten att undvika samverkan med diktaturer. DDR gick under, men inte alla gör det efter bara 50 år.

FÖRFATTAREN:

Fil dr Anders Törnvall är professor emeritus i interkulturell kommunikation vid Mälardalens universitet i Västerås och docent i pedagogik vid Linköpings universitet. Han har i många år föreläst om flerkulturellt ledarskap vid skolor och företag i Sverige och andra länder, samt publicerat flera böcker i ämnet. Han har läst sin personakt i Stasi-arkivet.

REFERENSER

Almgren, Birgitta : *Inte bara Stasi* (2009) Carlssons
Almgren, Birgitta : *Inte bara spioner* (2011) Carlssons
Dokument ur arkiv vid Leipzig Universität, Leipzig
Dokument ur Fortbildningsavdelningens arkiv, Uppsala
Dokument ur BStU Archiv, Berlin
Dokument ur Bundesarchiv, Berlin
Dokument ur Auswärtiges Amt, Berlin
Intervjuer med svenska lärare, skolledare, universitetslärare och fortbildare
Intervjuer med lärare och direktor vid Herder-institutet, Leipzig